

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים

ביקור רוחאני בעיראק: מאמץ איראני בעידן של סנקציות ותמורות גאופוליטיות

מאת: ד"ר דורון יצחקוב

מבט מבס"א מס' 1,125, ה-28 במרץ 2018

תקציר: לראשונה מאז כניסתו לתפקיד ערך הנשיא רוחאני ביקור מתוקשר בעיראק השכנה. נראה כי מטרת הביקור כרוכה במישרין בסנקציות הכלכליות שהטיל ממשל טראמפ וברצונה של איראן ליצור מסדרון כלכלי שיאפשר לה לעקוף את הסנקציות. עם זאת, הביקור נועד לשרת מכלול רחב יותר של אינטרסים איראניים הנובעים מהרצון לשמר את עיראק תחת מרחב השפעתה מחד גיסא וצבירת הישגים אל מול מתנגדים מבית, מאידך גיסא.

ביקורו של הנשיא רוחאני בעיראק (11-13 במרץ) שזכה לכיסוי תקשורתי נרחב עורר תשומת לב בקרב גורמים, מבית ומחוץ, שהכתיבו את התנאים להוצאתו אל הפועל. בעבור נשיא איראן, הנוהג לפקוד בתדירות גבוהה בירות שונות ברחבי העולם, הביקור בעיראק השכנה הוא הראשון מאז נכנס לתפקידו בשנת 2013. אמנם קדמה לביקור שורת מפגשים בדרגים שונים, כביקורו של שר החוץ זריף בחודש ינואר האחרון ושל שר הנפט האיראני. אולם בהתחשב באופי היחסים ומנופי ההשפעה האיראנית בעיראק היה זה אך טבעי שביקור זה יקרום עור וגידים במועד מוקדם יותר.

נראה כי עד כה היה זה מפקד כוח קודס, קאסם סולימאני, ולא בכירי משרד החוץ האיראני, המוציא לפועל של מדיניות החוץ האיראנית בעיראק. תבנית דואלית זו, המאפיינת את התנהלותה של הרפובליקה האסלאמית, גורמת ליריבויות פנימיות בין משרד החוץ לממסד הביטחוני והייתה בין הסיבות להגשת התפטרותו של שר החוץ זריף. הלה, הגיש את מכתב ההתפטרות לאחר שלא היה בסוד העניינים ואף לא שותף בפגישות עם נשיא סוריה בעת ביקורו בטהראן בפברואר. ראוי לציין, כי התפטרותו של זריף נדחתה על ידי רוחאני על מנת למתן את העצמת כוחם של הקוראים תיגר על מדיניותו.

הסברה הרווחת היא כי עיתוי הביקור בעיראק נכרך במישרין בסנקציות הכלכליות שהטיל ממשל טראמפ על הרפובליקה האסלאמית. טענה זו נכונה ביסודה אך אינה מבהירה מכלול רחב של אינטרסים איראניים שהיוו זרז לקיום הביקור המתוקשר. ברור אפוא, כי החנק הכלכלי ויציאת חברות בינלאומיות מהמרחב הכלכלי האיראני מאלצות

את קובעי המדיניות בטהראן להרחיב את המסדרון הכלכלי ולפתח אזורי סחר חופשיים עם שכנתם ממערב. יתר על כן, מגבלות הסחר במטבע חוץ מחייבות את סוחרי איראן לתור אחר שווקים בעלי נגישות כלכלית ובהכרח מגבירות את האטרקטיביות של השוק העיראקי.

בתנאים אלו מהווה עיראק קרקע נוחה עבור איראן לעקיפת הסנקציות. לראיה, שורת ההסכמים שנחתמו בין הצדדים כוללים פיתוח אזורי סחר חופשי לאורך הגבול המשותף, הקמת בנקים בבעלות משותפת, פיתוח תשתיות תחבורה, פיתוח תעשייה בסיוע איראני, אספקת אנרגיה ועוד. הסכמים אלו הובילו להצהרתו של רוחאני כי בכונת שתי המדינות להגדיל את היקף הסחר החוץ ביניהן מ-12 מיליארד דולר ל-20 מיליארד דולר בשנה. עם זאת, המאמץ האיראני נובע מגורמים נוספים המסבים דאגה לקובעי המדיניות בטהראן ומן הראוי להביאם בחשבון. התעניינותן של מדינות נוספות בנעשה במרחב העיראקי ויוזמות הפיתוח מצידה של ערב הסעודית ומדינות ערביות נוספות נתפסות באיראן ככאלו המערערות את מאזן השפעתה.

לראיה, בשבוע הראשון של חודש מרס נערך "פורום סולימאניה" השנתי בהשתתפות נשיא עיראק, ברהם סאלח, ובכירים בממסדו שדנו עם נציגים ממדינות ערב ואנשי אקדמיה ביחסי הגומלין בין עיראק לשכנותיה. הכנס שנערך תחת הכותרת "עיראק ושכנותיה: לקראת סדר אזורי חדש" עסק, בין השאר, במעמדה ותפקידה של עיראק לאור התמורות הגאופוליטיות באזור. באותו מעמד הדגישו דוברים שונים, מבית ומחוץ, את הצורך בהידוק הקשר בין עיראק למדינות ערב ובהפחתת מידת השפעתה של איראן במרחב. זאת ועוד, מובילי דעה בעולם הערבי קראו לסאלח לבל יאפשר את הפיכתה של עיראק ללבנון שנייה, קרי, מניעת איראן מקביעת סדר היום הפנימי במדינה.

ברור אפוא כי ביקור רוחאני היווה תגובת נגד למסר שהושמע ב"פורום סולימאניה". החשש האיראני כי מדינות דומיננטיות בעולם הערבי, ובראשן ערב הסעודית, תגברנה את מרחב השפעתן בעיראק על חשבון טהראן מצריך את איראן להשקיע סכומי כסף נכבדים בשיקומה ופיתוחה של עיראק. יתרה מזאת, הזמנת ראש הממשלה, עאדל עבדול מהדי, לבקר בריאד, כמו גם ביקורו של פאלח אל-פיאד (יו"ר אל-חשד אל-שעבי) שידוע כפרו-איראני, מעלה את רף הדאגה בטהראן. קובעי המדיניות באיראן מודעים היטב לדיאלוג המתקיים בין ריאד לבגדאד ולמדיניותו של יורש העצר מוחמד בן סלמאן שפועל נמרצות להדק את הקשר הבילטרלי כאלטרנטיבה להגמוניה האיראנית.

מקור נוסף לדאגה בצד האיראני נובע מהצהרת הנשיא טראמפ כי הוא מעדיף להשאיר נוכחות צבאית בעיראק במטרה לפקח על פעולותיה של איראן. נוכחות זו מציבה את הנשיא סאלח בתווך שבין הפטיש לסדן בסכסוך המתמשך בין איראן לארה"ב. מבחינתה של טהראן, נוכחות צבאית אמריקנית בעיראק מהווה אתגר בכל הכרוך להפיכתה של עיראק למדינת חסות. יתר על כן, נוכחות הכוחות מקשה על החתירה לגיבוש מסדרון קרקעי בין טהראן ללבנון וליצירת נוכחות מתמדת לאורך גבולה הצפוני של ישראל.

מציאות זו מאלצת את קובעי המדיניות באיראן להציע סל הטבות חריג ואף לשכוח את חובותיה של עיראק בגין אי תשלום על אספקת חשמל ואנרגיה. בראשית חודש פברואר יצא שר הנפט האיראני בהאשמות נוקבות כנגד עיראק וטען כי אינה עומדת בהתחייבויותיה כלפי איראן, אינה משלמת עבור אספקת החשמל, ואף נסוגה ממספר הסכמים שנחתמו עמה בתחום הגז והנפט. כל זאת, חרף הבטחותיו של ראש ממשלת עיראק כי משק האנרגיה של ארצו תלוי במידה ניכרת באיראן ולכן בגדאד לא תיטול חלק בסנקציות שהטיל הממשל בושינגטון. אף על פי כן, נראה כי הסחר באנרגיה נתקל

בקשיים לא מעטים עקב הסנקציות ולכן עיראק עושה מאמצים לנווט את דרכה ואינה פוסלת דרכים חלופיות, כדוגמת אספקת חשמל מכווית כאלטרנטיבה לאיראן.

ביקור רוחאני נועד לגבור לא רק על האתגרים שניצבים לפתחה של ארצו בתחום מדיניות החוץ אלא אף על מכשולים מבית. אין זה סוד שתפקוד הנשיא האיראני וממשלתו מהווים מושא לביקורת מצד מתנגדיו בלשכת המנהיג העליון, באגף השמרני בפוליטיקה האיראנית, ואף בממסד הביטחוני. מתנגדיו הגבירו את ביקורתם לאחר פרישת ארה"ב מהסכם הגרעין ואלצוהו להגן על קווי מדיניותו בשלל תחומים - פנים וחוץ כאחד. אין תמה אפוא שביקורו בעיראק ככלל והמפגש עם אייתוללה עלי סיסתאני בפרט, נוצלו לצרכי פנים וקיבלו ביטוי נרחב בתקשורת האיראנית. המפגש עם איש הדת הבכיר נוצל על ידי רוחאני ומשלחתו להעברת מסר המבליט את יוקרת הנשיא ומדיניותו כנגד מתריסיו מבית.

מרכזיותו של סיסתאני בממסד השיעי העולמי והאהדה לה הוא זוכה באיראן ומחוצה לה, מציבה אותו ואת פסיקותיו ברמה לא פחותה מזו של המנהיג העליון של איראן. יתר על כן, העובדה כי איש הדת הבכיר, המטיף כנגד כל התערבות זרה בעיראק ובורר בקפדנות את פגישותיו הפומביות, ניאות להיפגש עם נשיא איראן ומשלחתו מהווה חיזוק למדיניות רוחאני, נוכח הקו שמוביל מפקד כוח קודס. ראוי לציין, כי פסק ההלכה "חובת התגמול" (פתוא אל-ואג'ב אל-כפאא) שהוציא סיסתאני, הוביל להקמת ארגון אל-ח'שד אל-שעבי לאחר כיבוש העיר מוסול בידי ארגון דאע"ש. יחד עם זאת, לאחר שוך הקרבות קרא סיסתאני ליציאת כלל הכוחות הזרים מאדמת עיראק ובכך העביר מסר גם למפקד כוח קודס ואנשיו.

ברור אפוא כי ביקורו של רוחאני בעיראק נועד לשמר את מעמדה של איראן כגורם המשפיע בנחרצות על סדר היום הפנימי בעיראק – מטרה הנתקלת בקשיים לא מעטים, עקב הביקורת הנוקבת מבית ומחוץ; הקריאה למימוש ריבונותה של עיראק; והלחץ המופעל על ממשלת עיראק מצד ארה"ב ומדינות בעולם הערבי. תקוותו של הממסד המהפכני היא ששורת יוזמות כלכליות תובלנה ליצירת מסדרון כלכלי בין שתי המדינות שיאפשר חדירה מסיבית של סחורות ושירותים איראניים למרחב העיראקי.

לא זו אף זו, מסדרון כלכלי זה יאפשר לאיראן לעקוף את הסנקציות שהוטלו עליה ואף יעלה בקנה אחד עם המסדרון הקרקעי שנועד לקדם את "ציר ההתנגדות" המופנה בעיקר כנגד ישראל. מבחינת הנשיא רוחאני, סבב הפגישות שקיים עם בכירים בממסד העיראקי ובפרט עם אייתוללה סיסתאני עשוי להיחשב כהצלחה, אך אין בו על מנת להפחית מעוצמת האתגר הכלכלי הניצב לפתחו בשל הסנקציות והקשיים הפוליטיים שמציבים לו יריביו מבית.

ד"ר דורון יצחקוב הנו חוקר במרכז בגין סאדאת למחקרים אסטרטגיים ועמית מחקר במרכז אליאנס ללימודים איראניים באוניברסיטת תל אביב.